

תמיר גרנות
פרשת בראשית

ב. סדר ומבנה בפרשת הבריאה - עיון במונחי הבריאה

מהי המטרה העיקרית של התורה בתיאור הבריאה
בפרק א?

דומני שהתשובה העקרונית לשאלה זו פשוטה, והיא עולה
מקריאה פשוטה של הפרק: פרק א' קובע את הסדר הפנימי
של הבריאה ומחלק אותה לחטיבות שונות. הסדר הוא
תוצאה של יחסי קדימות ואיחור המתוארים בפסוקים, ושל
החלוקה הפנימית של הנבראים, כפי שהיא מוצגת בתורה.
לקביעת חלוקת הנבראים וה"סדר" שלהם נפקא מינה דתית
ומוסרית, כפי שיתברר בהמשך השיעור, ובשיעור על פרשת
נוח.

הסדר הספרותי בפרשת הבריאה מתקבל על ידי:

א. שימוש בפעלי יצירה שונים (כמו "ויברא"³, ו"ויעש"⁴),

ב. נוסחאות חוזרות היוצרות חלוקה (למשל "וירא אלוקים
כי טוב"⁵),

ג. החלוקה לימים.

ניתן להבחין בפרשת הבריאה בכמה פעלים המתארים את
היצירה:

1. ב.ד.ו.⁶

2. ע.ש.ה.⁷

3. א.מ.ר.⁸

4. ק.ר.א.⁹

5. ז.צ.א.¹⁰

6. ב.ר.כ.¹¹

אם נעקוב אחרי הופעת פעלי היצירה השונים לאורך פרק
א', נגלה שהם מופיעים בסדר מדויק ובמשמעות מכוונת.
מכאן עולות שתי מסקנות:

א. פעלי היצירה השונים מאפשרים לחלק את הבריאה
והנבראים בכמה אופנים.

ב. יש חשיבות רבה לפעלים אלו להבנת תכניה של פרשת
הבריאה.

שתי האפשרויות המפורסמות ביותר לחלוקת פרשת
הבריאה הן החלוקה לשבע על פי עקרון הימים, חלוקה
המבוססת על התבנית הנוסחאית "ויהי ערב ויהי בקר יום

פרשת הבריאה

פרק א של ספר בראשית

א. פתיחה - על פרק הבריאה

פרשת הבריאה, כפי שאנו מכירים אותה מפרק א' של ספר
בראשית, היא מן הפרשיות ה"טעונות" ביותר בתורה.
הסוגיות הפילוסופיות והתיאולוגיות כבדות המשקל
הכרוכות בה, הנגיעה בסודות בראשית, על המרתק
והמאיים שבהם, ואולי קודם כל קשיים פרשניים רבים
ועמוקים בפרשה זו - כל אלה הם מקור לא אכזב לגיליונות
ארוכים של דברי פרשנות שנכתבו עליה על ידי מפרשים
בכל הדורות. די למעיין שיפתח ספר מקראות גדולות ויראה
כמה עמודים ממלאים פסוקים מעטים בפרק א' לעומת
פרקים אחרים בתורה, כדי שיתרשם מחשיבותו הפרשנית
והדתית של פרק הבריאה.

בשיעורנו, ננסה ללמוד את פרק א' (פרשת הבריאה) תוך
נסיון להבין את משמעותו, כפי שעולה מלימוד קפדני של
פשטי המקראות.

לפני שנתחיל, נקדים שתי הקדמות קצרות:

א. התורה הקדישה, אמנם, פרק שלם לתיאור הבריאה, אך
עדיין רב בו הנסתר על הגלוי. "מעשה בראשית" בספרות
חז"ל, שאין ללמודו בציבור², הינו, לפי פשט הדברים, פרק
א' של ספר בראשית; הפרק טומן בחובו חידות רבות, חלקן
גלויות לעין, ואחרות - נסתרות.

ב. אף על פי כן, קשות עלינו הגישות שטוענות כי משמעות
פרק זה היא רק הקביעה הכללית בנוסח 'הקב"ה הוא בורא
עולם ומנהיגו, ולכן יש לקיים את מצוותיו' (כפי שחשב
פרופ' לייבוויץ) או שמטרת פרק זה היא רק לבסס את
רעיון הבעלות של הקב"ה על האדמה, וממילא את זכותנו
על הארץ (כמאמר הרש"י הראשון). אם התורה הרחיבה
כאן, ודאי שיש מה ללמוד גם מהתיאורים המפורטים; גם
אם יש בפרק זה מן הסוד, הרי תורה לא ניתנה רק ליודעי
ח"ן או לפילוסופים, ויש להבין מה אומרות המילים
הפשוטות.

בנוסף להקדמות, ברצוני להוסיף התנצלות אחת: בחלק מן
הנקודות שיועלו להלן כבר נגעו מפרשים קודמים; תקצר
היריעה - ועוד יותר קצר הזמן - מלציין את מראי המקומות
לכל השיעור, ועיקר חידושנו הוא בתמונה הכוללת
והמסכמת. וכעת - נמשיך בשיעור.

1 בטקסט של שיעור זה יש שימוש בצבעים שונים (על מנת להשוות בין מונחים
ופעלים), ועל כן מומלץ להדפיס את השיעור בצבע (הערות העורך).

3 למשל בפסוקים כא' וכו'.

4 למשל בפסוקים ז', טז', וכה'.

5 בפסוקים יב', יח', כא וכה'.

6 למשל בפסוקים ד' וז'.

7 למשל בפסוקים ז' וטז'.

8 למשל בפסוקים ג' ו ט'.

9 למשל בפסוקים ה' וז'.

10 בפסוק כד'

11 בפסוקים כב' וכח'.

(יח) וְלִמְשַׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ
וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב:

(יט) וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי:

(כ) **וַיֹּאמֶר** אֱלֹהִים יִשְׂרָצוּ הַמַּיִם שְׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף
עַל הָאָרֶץ עַל פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם:

(כא) **וַיִּבְרָא** אֱלֹהִים אֶת הַתַּיִּנִּים הַגְּדֹלִים וְאֶת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה
הַרְמֵשֶׁת אֲשֶׁר שְׂרָצוּ הַמַּיִם לְמִינֵיהֶם וְאֶת כָּל עוֹף כְּנָף לְמִינֵיהוּ
וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב:

(כב) **וַיִּבְרָא** אֶתֶם אֱלֹהִים לְאָמֵר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הַמַּיִם
בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרְבַּ בְּאֶרֶץ:

(כג) וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם חַמִּישִׁי:

(כד) **וַיֹּאמֶר** אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה
וּרְמֵשׂ וְחַיְתוֹ אֶרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי כֵן:

(כה) **וַיַּעַשׂ** אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת הַבְּהֵמָה
לְמִינָהּ וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵיהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב:

(כו) **וַיֹּאמֶר** אֱלֹהִים **נַעֲשֶׂה** אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוֹתֵנוּ וַיִּרְדּוּ
בְּדַגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הַרְמֵשׂ
הַרְמֵשׂ עַל הָאָרֶץ:

(כז) **וַיִּבְרָא** אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא
אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם:

(כח) **וַיִּבְרָא** אֹתָם אֱלֹהִים **וַיֹּאמֶר** לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ
וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹשֶׁהּ וַיִּרְדּוּ בְּדַגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם
וּבְכָל חַיַּת הַרְמֵשֶׁת עַל הָאָרֶץ:

(כט) **וַיֹּאמֶר** אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע זֶרַע
אֲשֶׁר עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְאֶת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְּרִי עֵץ זֶרַע
זֶרַע לָכֶם הֲיִיחָה לְאֹכְלָהּ:

(ל) וְלִכְל חַיַּת הָאָרֶץ וְלִכְל עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכְל רוֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ
אֲשֶׁר בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת כָּל יֵרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ וַיְהִי כֵן:

(לא) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד וַיְהִי
עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם שֵׁשִׁי:

(א) **וַיִּכְלֹ** הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם.

(ב) **וַיִּכְלֹ** אֱלֹהִים בַּיּוֹם **וַיִּשְׁבַּת** בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכַל
הַשְּׁבִיעִי מִלַּאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה מִלַּאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה.

(ג) **וַיִּבְרָךְ** אֱלֹהִים אֶת יוֹם **וַיְקַדְּשׁ** אוֹתוֹ, כִּי בּוֹ **שַׁבַּת**
הַשְּׁבִיעִי. מְכַל מִלַּאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא
אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.

תחילה, נדגיש כמה נקודות המזדקרות מבחינה מילולית
כבר ממבט ראשון:

א. יש מונחי יצירה המצויים רק בשלושת הימים הראשונים
- המילה "ויקרא" והשורש "ב.ד.ל." אמנם השורש ב.ד.ל.

פלוגי", והחלוקה לעשר, כפי שהציעו חז"ל¹². המבוססת על
'מאמרות' - הפועל א.מ.ר.

בין שני אופני החלוקה יש מתח. במקרה זה, מדובר על שני
מספרים טיפולוגיים, ולמעשה על שתי שיטות ספירה - לפי
שבע או לפי עשר; ועדיין, יש לשאול - איזו חלוקה צודקת?
איזוהי העיקרית ואיזוהי המשנית? בהמשך, נראה כי יש
חלוקות נוספות אפשריות, ונעמוד על היחסים ביניהן.

לפני שניכנס לעובי הקורה בכמה מן הנקודות, הרי לפניכם
פרק א', עם מונחי ופעלי היצירה מובלטים ומודגשים:

(א) בְּרֵאשִׁית **בָּרָא** אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ:

(ב) וְהָאָרֶץ הִיְתָה תְהוֹ וְנָהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ
אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם:

(ג) **וַיֹּאמֶר** אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר:

(ד) וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר
וּבֵין הַחֹשֶׁךְ:

(ה) **וַיִּקְרָא** אֱלֹהִים לְאוֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קִרָּה וַיְהִי עֶרֶב
וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד:

(ו) **וַיֹּאמֶר** אֱלֹהִים יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהִי מַבְדִּיל בֵּין
מַיִם לְמַיִם:

(ז) **וַיַּעַשׂ** אֱלֹהִים אֶת הַרְקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת
לְרְקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לְרְקִיעַ וַיְהִי כֵן:

(ח) **וַיִּקְרָא** אֱלֹהִים לְרְקִיעַ שָׁמַיִם וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם
שֵׁנִי:

(ט) **וַיֹּאמֶר** אֱלֹהִים יִקְוּ¹³ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם
אֶחָד וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה וַיְהִי כֵן:

(י) **וַיִּקְרָא** אֱלֹהִים לַיַּבְשָׁה אֶרֶץ וּלְמַקְוֵה הַמַּיִם קָרָה יַמִּים
וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב:

(יא) **וַיֹּאמֶר** אֱלֹהִים תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מִזֵּרַע זֶרַע עֵץ
פְּרִי עֵשֶׂה פְּרִי לְמִינֵהוּ אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ עַל הָאָרֶץ וַיְהִי כֵן:

(יב) וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מִזֵּרַע זֶרַע לְמִינֵיהוּ וְעֵץ עֵשֶׂה
פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ לְמִינֵיהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב:

(יג) וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי:

(יד) **וַיֹּאמֶר** אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֶת בְּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין
הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וּשְׁנָיִם:

(טו) וְהָיוּ לְמְאֹרֶת בְּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ וַיְהִי כֵן:

(טז) **וַיַּעַשׂ** אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֶת הַגְּדֹלִים אֶת הַמְּאֹרֶת
הַגָּדֹל לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת הַמְּאֹרֶת הַקָּטָן לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה
וְאֶת הַכּוֹכָבִים:

(יז) וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בְּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ:

12 אבות ה:א.

13 החסבר להדגשת מילה זו כהדגשת השורש ב.ד.ל. יוסבר לקמן.

ד. מונחי היצירה "ויעש" (וכמוהו "נעשה") ו"ויברך" מופיעים רק בשלושת הימים האחרונים; בימים האחרונים של הבריאה אין פעולות של הבדלה המאפיינות את ראשית הבריאה אלא פעולות של עשייה. אמנם אין גם קריאת שמות בימים אלו, אך העדר קריאת השם נובע מכך שיש אופן אחר של קריאת שם: שמו של האדם ניתן לו כבר בבריאתו - "נעשה אדם" (פסוק כו') לפני יצירתו, ו"ויקרא את שם אדם ביום הבראם" (ה:ב:15) לאחר יצירתו; לבעלי החיים אין שם, אבל הם ייקראו בשמות בהמשך על ידי האדם¹⁶.

ה. המונח 'עשייה' מתייחס לשלושה דברים - למאורות (ביום הרביעי, פסוק טז'), לחיית הארץ (ביום השישי, פסוק כה'). ולאדם (ביום השישי, פסוק כו'). כמו כן, ישנן שלוש ברכות - ברכת העוף והדגים (ביום החמישי, פסוק כב'), ברכת האדם (ביום השישי, פסוק יום כח') וברכת השבת (ביום השביעי, בפרק ב' פסוק ג'¹⁷).

סיכום ביניים קצר יראה כי למספר שלוש חשיבות רבה בארגון הבריאה - כל מונחי היצירה הבאים נכפלים שלוש פעמים, כלומר קובעים חלוקה משולשת: ק.ר.א., ב.ד.ל., ע.ש.ה., ב.ר.כ. וגם ב.ר.א., עליו טרם דיברנו.

ו. בינתיים ראינו כי מצד מונחי היצירה השונים יש לחלק את הבריאה לשניים (למעט שבת): שלושת הימים הראשונים ושלושת האחרונים.

מונחי היצירה ב.ר.א. וא.מ.ר. שונים משאר המונחים בכך שהם נמצאים גם בימים הראשונים וגם באחרונים, כלומר הם אינם מאפיינים את החלוקה של הבריאה לשניים.

השורש ב.ר.א. נזכר, כאמור, שלוש פעמים, ביחס לנבראים הבאים:

השמים והארץ (ביום הראשון, פסוק א')

התנינים הגדולים (ביום החמישי, פסוק כא')

האדם (ביום השישי, פסוק כז').

לענ"ד, המונח בריאה מתייחס בכל אחד ממופיעיו למושא הישיר שלו וגם לכל מה שבא אחריו. כלומר: ויברא את התנינים - וגם את כל נפש ואת חית הארץ וכו' עד לבריאה הבאה העומדת בפני עצמה, הלא היא בריאת האדם. כך מוכח גם מראשית הבריאה: "בראשית ברא אלוקים את השמים ואת הארץ" - ביום הראשון לא נאמר דבר על בריאת הארץ, וגם לא ביום השני; רק ביום השלישי נאמר "ויקרא אלוקים ליבשה ארץ" (פסוק י'), ומכאן שבריאת הארץ שבפסוק א' היא כותרת, המפורטת בהמשך. כותרת

נמצא גם ביום הרביעי¹⁴, אולם גם מיקומו - הסמוך לחלק הראשון, וגם עניינו ותכליתו - הבדלה בין האור לבין החשך, משייכים אותו ליום הראשון, כהמשכו והשלמתו, ולא לסדרת הימים הבאים.

ב. הביטוי "ויקרא אלוקים" המתאר קריאת שם של דבר-מה מתייחס ל:

1. אור וחשך (ביום הראשון, פסוק ה').

2. רקיע (ביום השני, פסוק ח').

3. יבשה ומקווה המים (ביום השלישי, פסוק י').

בכל אחד מן המקומות ישנה קריאה אחת לכל יום בהתאמה.

ג. הבדלה מצוייה ביחס ל:

1. אור וחשך, ויום ולילה בהתאמה (ביום הראשון, בפסוקים ג'-ד').

2. המים אשר מתחת לרקיע והמים שמעל לרקיע (ביום השני, פסוק ז').

3. מי הים והיבשה (ביום השלישי, פסוק ט'); אמנם במקרה זה אין לשון "הבדלה" אלא לשון "יקור", אך המשמעות זהה. ניתן לראות בקלות ש'הבדלה' ו'קריאה' צמודות זו לזו; הקב"ה מבדיל תחילה, ואז קורא שם: ההבדלה יוצרת זהות, וזו מושלמת או מסומנת על ידי קריאת שם.

השמות החדשים עליהם מדברת התורה הם :

ביום הראשון - יום ולילה.

ביום השני - שמים.

ביום השלישי - ארץ וימים.

יש לשים לב לעניין חשוב נוסף: עוד לפני קריאת השם הייתה קיימת כבר מילה שהוראתה דומה, שהרי הנוסחה היא "ויקרא אלוקים ל - א' בשם ב'"; ובכן, מהו ההבדל בין הכינוי הראשון לבין השם המחודש (למשל: יבשה ככינוי ישן וארץ ככינוי החדש)?

נראה, לענ"ד, שהכינוי הראשון אינו מעניק לדבר זהות עצמית, מהותית, אלא מגדיר אותו ביחס לניגודו. למשל חשך הוא העדר אור, יבשה היא יבוש המים והעדרם, והמונח רקיע מציין את אופן הפעולה שלו, שהרי הוראת המילה 'רוקע' היא 'שוטח', כפי שניתן ללמוד מן הפסוק "לרוקע הארץ על המים" (תהילים קלו:ו). לעומת זאת, השם החדש אותו קורא אלוקים מתייחס ליצירה החדשה גופה: היבשה היא ארץ; ארץ איננה רק מקום שאין בו מים, אלא מהות חדשה, בעלת תכלית ורעיון. כך גם לגבי השמים או היום והלילה - לכל אחד מהם יש איכות עצמית מחודשת המתבטאת בשם החדש.

¹⁵ מעניין שאצל האדם אין כינוי מוקדם המוחלף בשם אחר, ומראש הוא נקרא אדם - "נעשה אדם". משמעות הדבר היא כי לא ניתן לדבר כאן על דבר מה שתפקידו או מהותו משתנים, אלא האדם הוא חידוש גמור שכל מהותו היא אדם, וראה להלן.

¹⁶ בפסוקים יט'-כ'.

¹⁷ למרות שחלוקת הפרקים, הנוצרית, מסיימת את פרק א' ביום השישי ומתחילה את פרק ב' ביום השביעי, ברור כי היום השביעי (פסוקים א'-ג') הוא חלק מסיפור הבריאה, ועל כן ניתוח סיפור הבריאה בפרק א' חייב לכלול גם את היום השביעי (הערת העורך).

המרחב (הארץ) ואת הזמן (השמים) - "והיו לאותות ולמועדים ולימים ולשנים"¹⁸, ובשלושת האחרונים הוא ממלא אותם.

בסוף פרשת הבריאה אנו קוראים :

"ויכלו השמים והארץ וכל צבאם" (ב:א); זהו סיכום תמציתי ומדויק של הבריאה :

שלושת הימים הראשונים - "השמים והארץ", שלושת הימים האחרונים - "וכל צבאם", כלומר צבא השמים (מאורות) וצבא הארץ (בע"ח).

בריאת המרחב והזמן בשלושת הימים הראשונים איננה בריאה של מהויות חדשות, אלא מעשה של הבדלה בתוך ישות או מציאות קיימת. הישות קרויה: "תוהו ובוהו". התוהו ובוהו הוא מרחב חסר זמן וחסר מימדים. ביום הראשון נוצר הזמן. ביום השני נוצר מימד העומק או הגובה (שמים וארץ), וביום השלישי נוצר השטח, כלומר מימד הרוחב. בכך מושלמת בריאת שמים וארץ שיש בהם גם זמן וגם מרחב תלת מימדי. אמנם קשה - מדוע יצירת הצומח נזכרת כחלק מיצירת המרחב, ביום השלישי, ואיננה מופיעה כחלק ממילוי ביום החמישי או השישי? על כך נענה בהמשך.

בשלושת הימים האחרונים אלוקים ממלא את המרחב ואת הזמן בהתאמה קורלטיבית ("צבאם") :

ביום הרביעי הוא ממלא את הזמן שנברא ביום א על ידי המאורות.

ביום החמישי הוא ממלא את מימד הגובה והעומק שמן היום השני, קרי העופות והדגים.

ביום השישי הוא ממלא את השטח האופקי שמן היום השלישי, קרי יוצר חיות ובני אדם.

סוד המספר 7

מבט זה מגלה כיצד נולד המספר שבע כתבנית היסוד של הבריאה. המספר שבע הוא מספר מורכב, לא פשוט. כלומר: הוא איננו מהווה את יחידת היסוד אלא הוא סכום השלמות. ממה הוא מורכב ? לאור ניתוחנו עולה שהוא מורכב מ:

3(הימים הראשונים) + 3(הימים השניים) + 1(שבת).

גם המספר שלוש איננו מספר פשוט אלא מורכב: 1+2. בעיוננו מצאנו שהאחד הוא הזמן והשניים הם המרחב: השטח והעומק. אמנם יכול השואל להקשות: מדוע מימדי האורך והרוחב נכללים אצלך ביחידה אחת? הרי יש כאן שניים? אמנם אנו רק מפענחים את דברי התורה, וזהו העולה ממנה, ממבט ראשון. אך מבט שני יגלה שיש התייחסות גם לדו מימדיות השטח. שהרי יש שתי יצירות בארץ, המקבילות לשני המימדים :

הבדלת הארץ והימים היא יצירת קו האורך. (ורמז לכך: "ייקור") והצומח : קוי הרוחב. הגבול בין הארץ לים הוא

זו כוללת את כל הנברא בבחינת שמים וארץ, כולל היום השלישי וכולל גם היום הרביעי, שיציריו הם מרכיבי השמים - "ויתן אותם אלוקים ברקיע השמים" (פסוק יז). רק לאחר השלמת השמים והארץ מתחילה, ביום החמישי, הבריאה הבאה, בריאת בעלי החיים - ושוב מופיע הפועל ב.ר.א; כאשר בריאה זו מסתיימת, ביום השישי, מתחילה בריאת האדם.

נמצינו למדים, אפוא, ששלוש בריאות הן :

בריאת היקום הערום, שמים וארץ.

בריאת החי.

בריאת האדם.

הצומח, למשל, אינו נברא בפני עצמו, והוא כלול בבריאת השמים והארץ, כמו גם המאורות, ועל כך - להלן.

ז. המונח "ויאמר" נזכר בכל ימי הבריאה, ובחלקם יותר מפעם אחת; חז"ל הרי קבעו כי "בעשרה מאמרות נברא העולם". יש כאן בעיה של ספירה, שכן טכנית מופיע הפועל "ויאמר" 11 פעמים. מנגד ייתכן לצמצם את מספר המאמרות הרלוואנטיות לתשע. בכל אופן, ברור שאת ריבוי המאמרות נמצא רק בשני ימים, ובהתאמה - ביום השלישי וביום השישי.

ביום השלישי: "ויאמר אלוקים - ייקוו המים" וגם "ויאמר אלוקים - תדשא הארץ".

ביום השישי: "ויאמר אלוקים - תוצא הארץ נפש חיה" וגם "ויאמר אלוקים - נעשה אדם". לאחר מכן נוספות עוד שתי הופעות:

"ויאמר להם אלוקים - פרו ורבו ורדו..."

וגם: "ויאמר אלוקים...הנה נתתי לכם את כל עשב".

שני האחרונים שונים בכך שאין בהם יצירה חדשה, אלא רק הוראה או הכתבה של חוק טבע. לכן, אפשר למנותם יחד, כל אחד לחוד או לא למנותם כלל.

ברור, אם כן, שישנה אי התאמה בין החלוקה למאמרות לבין החלוקה לימים, ויש לעמוד על משמעותה. מה נפשך: אם האמירות מחלקות את הבריאה - היה צריך להיות מאמר מיוחד לכל יום; אם הימים מחלקים את הנבראים למחלקות - אזי אין צורך במאמר נוסף לצמחים למשל, או ליצירת האדם.

ג. החטיבות השונות בבריאה

ננסה להעלות את המסקנות המתבקשות מהניתוח המפורט בפרק הקודם :

א. בפרשת הבריאה יש חלוקה ברורה בין שלושת הימים הראשונים, בהם יש הבדלה וקריאה, לבין שלושת האחרונים, בהם יש עשייה וברכה. בשלושת הימים הראשונים אלוקים בורא את השמים והארץ, כלומר את

ואוכלים צ'ולנט) אנו מרגישים את הקדושה, וללא המנהגים – לא הייתה קדושה.

האפשרות השלישית העולה מהמונח ברכה היא זו: לדידנו, בשבת יש אפשרות של קדושה, היא כלי, בלשון חכמי הסוד: "כי היא מקור הברכה". לית ליה מגרמה כלום, כמו המלכות, אבל מתוכה הכל מתקדש ומתברך, אם היא מתמלאת באור. דהיינו: עצמיותה של השבת אינה מהות או עצמות, אלא כלי, פוטנציאל. מנהגי השבת אינם יוצרים יש מאין, אלא שלבישת בגדי השבת, הזמירות או החמין מממשים את הפוטנציאל הטמון ביום, את ברכתו.

ג. נשוב, כעת, בצורה מסודרת, לשאלת החלוקה של הבריאה:

1. **שתי מחציות**: תבנית החלוקה הראשונה היא לשניים, וכאמור: השמים והארץ - מכאן (שלושת הימים ראשונים), וצבאם - מכאן (שלושת הימים אחרונים).

2. **מעמדות בריאה**. תבנית החלוקה השנייה היא לשלושה חלקים, על פי המונח ב.ר.א. לפי עקרון זה החלוקה היא בין:

א. עולם הדומם (ובכללו הצומח)

ב. עולם החי

ג. עולם האדם.

צבא השמים, השייכים מבחינת מעמדם לעולם הדומם, הם לפי עקרון חלוקה זה חלק מן הקבוצה הראשונה, בעוד שלפי החלוקה הקודמת הם היו חלק מן הקבוצה השנייה. החלוקה הראשונה, לה אופי פונקציונאלי, הכלילה אותם במסגרת הדברים הממלאים את המציאות. החלוקה השנייה, הקובעת את המעמד המהותי של המחלקות בבריאה, משייכת אותם לעולם הדומם שמדרגתו נמוכה. זוהי קביעה חשובה מאוד מבחינה מטאפיזית. הרי המטאפיזיקה היוונית, ולא רק היא, ראתה ב"מזלות" (צבא השמים) הוויות בעלת מעמד גבוה יותר ורוחני יותר ממעמד האדם. לא כך בתורה.

נראה שמשמעות השימוש במונח 'ויברא' במעבר ממחלקה למחלקה, ממעמד למעמד, היא כי אין רציפות במעבר מאחד לשני. בעוד יצירת הארץ היא גילוי של מה שהיה טמון במצב הקודם - המים, והצומח עולה מן הארץ (וכדלהלן), הרי אין החי יכול להתפתח מהדומם. גם היפותיזת ה"אבולוציה" הידועה, להבדיל בין הקדש והחול, מתקשה בנקודה הזו. התורה נוקטת את הפועל 'ברא' כדי לבטא את הדילוג, את הקפיצה המהותית משלב לחברו. ודוק: אין, לענ"ד, בלשון המקרא הוראת המונח 'ברא' יצירת יש מאין כפי שפירשו כמה פרשנים והוגים גדולים; הבריאה אינה חידוש של דבר מ"לא דבר", אלא חידוש של

המקום היחיד בו נוצר קו אורכי מובהק, חד מימדי. ביחס אליו ניתן להעמיד את קוי האורך והרוחב. מציאות הצומח היא זו שעושה זאת¹⁹.

ב. נחזור לעיון במונחי היצירה. יצירת "צבא" העולם מתוארת על ידי פועלי 'עשייה'. אלוקים עושה את המאורות, את החי ואת האדם. אל העשייה מתווספת גם ברכה. מדוע יש ברכה בבריאה רק לדגים ועופות ואדם, ובסוף לשבת? מדוע אין ברכה לדומם או לצומח למשל? התשובה לכך היא שברכה נדרשת במקום שה'יעש' האלוקי אינו מושלם, סופי, אלא רק פוטנציאלי. כאשר נבראו המאורות, הם עמדו בשלמותם ובצביונם. אין יותר מה להשלים, וכך גם הצומח - גם אם הוא זקוק לגשם ולזמן, הוא נברא כבר בשלמותו. בני האדם נבראו רק שניים, כלומר המין קיים בפוטנציאל; בודאי שהיות האדם ל"בן אדם" הראוי לשמו ולמעמדו, אינה נתונה כעובדה בבריאה. מכאן יש ללמוד גם על העופות והדגים. כנראה שגם הם נבראו כפרטים, והם זקוקים לברכת פריה ורביה. ראייה חזקה להצעה זו היא הנוסחה "ויהי כן" החוזרת רבות בפרשת הבריאה. אם תשובו לעיין בפרק כולו, תמצאו שנוסחה זו מופיעה בכל מקום שבו יש מאמר, כך:

"ויאמר אלוקים יהי... ויהי כן". ביום הראשון נאמר: "ויאמר אלוקים יהי אור" ומיד: "ויהי אור". מהי המשמעות של הנוסחה?

נראה שיש להבין כך: אלוקים אמר, והדבר נהיה כמו שאמר, בהוויה מושלמת, סופית.

רק בשני מקומות הנוסחה הזו חסרה: ביום החמישי, בבריאת העופות והדגים, וביום השישי, בבריאת האדם. מדוע? האם הבריאה לא נוצרה כפי שה' ציוה? ובכן, התשובה נובעת ממה שאמרנו לגבי המונח "ויברך". הדבר אמנם נהיה, אבל הוא לא מושלם, אלא נמצא כפוטנציאל. יש התחלה של בריאה, אבל לא השלמה. ממילא, ההמשך של תיאור העשייה האלוקית, אינו במונח המסכם והסוגר "ויהי כן" אלא במונח הפתוח לעתיד "ויברך".

ברכת השבת

גם ברכת השבת נובעת לענ"ד מהאופי הלא קונקרטי של יצירתה. אין כאן דבר מה סגור אלא להיפך: אפשרות, הזדמנות. השבת היא זמן שיש לו פוטנציאל של קדושה. היא כלי ולא אור. יש כאן אולי אפשרות שלישית בין שתי האפשרויות שהעלו החסידים בפני רבם כששאלוהו האם מנהגי ומצוות השבת הם תוצאה של קדושתה העצמית או שמשום שאנו נוהגים בהם (במקור: לובשים שטריימל

19 גם על פי סוד זהו יסודו של הסכום 7. ו' קצוות (שש ספירות הבניין) + 1 - מלכות. השש מורכבות משתי קבוצות: חסד גבורה ותפארת - למעלה, ואחריהן נצח הוד יסוד - למטה. הראשונות הן העקרונות והתשתית, והאחרונות - אופני ההשפעה. כל שלשה מורכבות משתיים (למשל: הניגודים חסד וגבורה) ואחת (תפארת). ולבסוף: מלכות שהיא כנגד שבת, שבת מלכותא.

יעויין גם בראשית ספר יצירה, שם מדובר על עשר ספירות בלימה, המקבילות לעשרה מאמרות, ויש להשוות לאמור כאן; הרמב"ן בדיבור הראשון כבר ציין לזיקה זו.

"וַיֹּאמֶר... וְיֵהִי", אלא יש בהם ברכה או מצווה. לפני כן הנוסחה היא תמיד "וַיֹּאמֶר אֱלֹקִים יְהִי (או "תוצא" או "יקו" כלומר - יצירה) ולבסוף ביום השישי:

"וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹקִים פְּרוּ וּרְבוּ" ולאחר מכן "וַיֹּאמֶר אֱלֹקִים הִנֵּה נֹתְתִי לָכֶם... את כל עשב...לכם יהיה לאכלה ולכל חיית הארץ..". (כח/ל). האם לפנינו מאמרות שהם חלק מהמאמרות שבהם נברא העולם, או ציווי וברכה בלבד? המפרשים (גם על המשנה) נחלקו בכך, אך דומני שיש ראייה ברורה במחלוקת זו:

ה'וַיֹּאמֶר' הראשון מנוסח בגוף שני ובלשון ציווי, כלומר אֱלֹקִים מורה לאדם ולאִישה מה עליהם לעשות. הציווי הוא על הפיריון ועל השלטון והכיבוש. יש כאן בני שיח שהם בבחינת "אתה" העומדים מול ה"אנכי" האלוֹקִי. ה'וַיֹּאמֶר' השני, בנוגע לאכילת הצמחים, אמנם מנוסח בגוף שני - "הנה נתתי לָכֶם" אך איננו כולל הוראה לעתיד אלא משפט חיווי המתייחס לעבר - "הנה נתתי (לשעבר) לָכֶם את כל עשב " וכו'; בחלקו השני הוא מספר בגוף שלישי שגם "ולכל חית הארץ ולכל עוף השמים..." נתתי את הירק. המעבר לגוף שלישי מתבקש, שהרי ביחס לבעלי החיים אין חוק דתי או מוסרי, אלא רק חוק טבע; המאמר האלוהי הופך מדרישה לעובדה. מכאן, שהוא איננו מצפה לקיומו, כמו בציווי לאדם, על ידי מי שמקשיב לו, אלא מקיים את עצמו. הראיה לכך מצוייה בסיפא של אותו פסוק, בו אנו מוצאים את הנוסחה המכריעה: "... ויהי כן", כלומר מאמרו של ה' שבעלי החיים יאכלו צמחים - נהייה!

ולשאלתנו: זהו מאמר של בריאה, אחד מאותם עשרה מאמרות שבהם נברא העולם. במאמר הראשון, בו צוו האדם ואשתו אין "ויהי כן" וכפי שהסברנו לעיל, מפני שמצד אחד הוא בבחינת ברכה, כלומר: פוטנציאלי בלבד, ומצד שני הוא תלוי באדם, כלומר דרישה בלבד²².

סיכום ביניים

בדברים לעיל ניסינו לגעת בכמה שאלות מפתח של הבנת פרק הבריאה. מובן שלא הכל עלה בידנו, וודאי יש עוד הרבה להעמיק בכל אחת מהנקודות שעלו, ועוד ברבות אחרות. שתי נקודות מרכזיות שעלו לקראת סוף השיעור, אני מעוניין להדגיש:

א. נגענו בשאלת מעמד בעלי החיים - ביחס לאדם, וכשלעצמם. כיוון ששאלת המעמד של מדור בבריאה מנוסחת בתורה כאן במונחים מוחלטים, אונטולוגיים, קשה להבין את המתרחש לאחר המבול, כאשר מעמדם של בעלי החיים משתנה והם מותרים באכילה. שינוי זה מבקש עיון מחודש במה שמתואר כאן בבריאה של היום השישי.

ב. במהלך השיעור עלתה שאלת מעמדו של הצומח בבריאה. הצומח אינו נכלל ב"צבא" העולם, אלא במסגרת,

דבר שאין כלל אפשרות שעל ידי סיבתיות טבעית ייווצר מדבר או מצב הקודם לו.

עולם הדומם כולו שייך על פי התורה למישור אונטולוגי²⁰ אחד; עולם החי הוא קומה אחרת, נבדלת לחלוטין. החיים הם אלה שיוצרים את ההבדל. גם עולם האדם גם הוא מישור נבדל לגמרי; גם האדם חי, אלא שהוא 'בצלמנו כדמותנו', ולכן הוא איננו יכול כלל להתפתח או להיגזר מהמציאות הקודמת לו, מן החי.

3. ימים ומאמרות. נעבור לחלוקה המפורטת יותר. התורה מחלקת את הבריאה ל**ימים ולמאמרות**. היעדר החפיפה בין החלוקות ניכר, כאמור, ביום השלישי וביום השישי, ולעיל כבר שאלנו על כך.

אני מציע את ההסבר הבא: אם יש שני חלקים בבריאה שנבראו באותו יום, אבל הם נזקקו לשני מאמרות שונים, הרי שיש לומר שמבחינה אחת הם שייכים לאותו מדור, כי יש להם מהות דומה, אבל מבחינה אחרת הם שונים ונבדלים. המעמד או היחס הכפול מבוטא על ידי שני אופני חלוקה שונים. נצביע כעת על העניינים ה"מורכבים":

I. **הארץ ולצידה הצומח** - הם נבראו באותו יום, אבל בשני מאמרות; מכאן, שמבחינה אחת יש להם מעמד ומהות דומה, ומבחינה אחרת הם שונים ונפרדים. כאן, ברור שמבחינה פונקציונאלית יש הבדל עצום בין שני הדברים, שהרי הצומח אינו רק סביבת הקיום כמו הארץ ורק המקום עליו חיים, אלא גם המזון. דברי אֱלֹקִים ביום השישי אינם משאירים מקום לספק: "הנה נתתי לָכֶם את כל עשב..." (כט). מסתבר שמבחינה אחרת הצומח דווקא זהה לדומם, ועל כך - בהמשך.

II. **בעלי החיים ולצידם האדם**. גם הם נבראו באותו יום אבל בשני מאמרות. הסיבה לשיתוף ביום היא שעצם היותם יצורים חיים מעניקה להם מעמד שווה. החי, לפי פרק א' של ספר בראשית, הוא תכלית בפני עצמה, ולכן הוא ראוי לכבוד כלומר - לחיים ולהגנה. בעלי החיים לא נבראו לצורך האדם, שהרי אסור לאדם לאכול אותם²¹, כלומר בני האדם ובעלי החיים יחדיו הם תכלית יצירת העולם. אולם, מצד שני האדם נועד לשלטון - "וכבשוה ורדו" (כח). יעוד זה נובע מהיותו נברא ב"צלם". תכונת השלטון, והיעוד הנובע ממנה, הם המשמעות העיקרית של הבריאה בצלם לפי פשוטי המקראות. זוהי כמובן מעלה מיוחדת ונבדלת של האדם, ומכאן הצורך ב"מאמר" נפרד. מעלתו של האדם איננה הופכת את בעלי החיים לבעלי ערך "מכשירי" בלבד, אבל היא קובעת את ההיררכיה הפנימית בתוך עולם החי, היררכיה של מנהיגים ומונהגים, בתוך עולם שכולו תכלית לעצמו.

נסיים את העיון בדבר היחס שבין הימים לבין המאמרות בהערה על מעמדם של שני ה"מאמרות" האחרונים. אלה, כזכור, אינם מאמרים שאחריהם פועל הוויה (בתבנית

²² יש עינין גם במה שנאמר ביום החמישי: "ויברך אותם (את הדגים והעופות) אֱלֹקִים לאמור פרו ורבו" וכו'. כאן אין פניה אליהם בגוף שני, כפי שנאמר באדם "וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹקִים", אלא יש ברכה בלבד; האם ה"לאמור" כאן הוא בריאה? כדי להשלים לעשרה מאמרות, צריך לומר שכן, ועדיין צ"ע.

²⁰ ישותי או הוויית. כלומר מצד מעמדו כיש, כמציאות.

²¹ עיין רש"י לפסוק כט' (הערת העורך).

בתשתית, שהרי הוא מופיע ביום השלישי; זוהי עובדה מפתיעה. האם יש לצומח מעמד שונה מלעולם הדומם? מה טעם נברא ביום השלישי?

על שאלות אלה ננסה להשיב, בעז"ה, בעיוננו לפרשת נח, בשבוע הבא.